

BENAVENTE JAREÑO, PEDRO / XESÚS FERRO RUIBAL (2010): *O libro da vaca. Monografía etnolingüística do gando vacún*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, Xunta de Galicia, 1637 pp. + CD-ROM (http://www.cirp.es/pls/bdov/inv.pub_detalle2?p_id=312).

É unha mágoa o abuso de cualificativos como *imprescindible* ou *monumental* en toda caste de publicidades e recensións, pois este uso repetido mingua, en certo modo, o valor descritivo que terían para definir o libro de Pedro Benavente e Xesús Ferro que aquí se examina. Dicia Castelao, no coñecido treito do *Sempre en Galiza* que sabiamente reproducen como introito os autores, que o día que soubésemos o que vale unha vaca, o noso país quedaría redimido. Hoxe, grazas ós bos oficios de Benavente e Ferro, todos estamos en condicións de comprender o significado último desa frase.

Como reza o seu subtítulo, *O libro da vaca* é unha monografía etnolingüística do gando vacún que, segundo as propias contas dos autores, define 12020 unidades lexicais, reúne 5343 unidades fraseolóxicas (dentro delas, 2757 refráns, case o dobre dos que publicaran en Benavente/Ferro 1995¹) e presenta 1383 elementos da tradición oral (cantigas, contos, lendas, adiviñas e ensalmos). O material organízase en capítulos temáticos, coa seguinte clasificación (p. 35):

1. Introducción | 2. Exterior (determinación da idade, etnoloxía, morfoloxía, nomes propios) | 3. Características (positivas, negativas e neutras) | 4. Fisioloxía (comer, beber, excrementos, medrar, bradar / bruar, movementos) | 5. Anatomía (a pel; aparatos dixestivo, respiratorio, xénito-urinario e circulatorio; sistema nervioso; aparato locomotor) | 6. A vaca na alimentación (o matadoiro, a cortadoría, as pezas de carne, miúdos e subprodutos, o leite e os derivados lácteos, a cociña e mailo comercio dos produtos da vaca) | 7. Reprodución (a selección e melloira gandeira, o estro ou o celo, a fecundación ou cubrición, a xestación, o parto, o puerperio, a lactación) | 8. Patoloxía (termos xerais, patoloxía non identificada, patoloxía infecciosa, patoloxía parasitaria, patoloxía médica, patoloxía cirúrxica, patoloxía da reprodución, síndromes e outras non clasificadas; accións e trebellos do veterinario e do menciñeiro) | 9. O gando e o gandeiro (breve ollada histórica á gandería galega, o gando, o gandeiro, accións e trebellos do gandeiro, o xugo, o carro, o arado, arar e outros trebellos e accións do gandeiro; a corte, alimentación do gando; o pastoreo; o lobo) | 10. O trato do gando (o trato, a feira, o tratante, o gando na feira) | 11. Espectáculos ou ritos con bois. A tauromaquia | 12. Crenzas e calendario gandeiro (crenzas e supersticións, prognósticos e calendario) | 13. Todo é coma unha vaca (a vaca como referencia) | 14. Humor gandeiro | 15. A vaca na toponimia galega (cautelos necesarios para falar de toponimia, topónimos que fan referencia ó gando vacún; outros topónimos discutidos) | 16. A vaca na literatura (escolma de textos literarios con referencias ó gando vacún) | 17. Fontes desta monografía (sistema de siglas, índice de fontes, de concellos e de informantes)

O obxectivo expreso dos autores é lograr unha visión poliédrica sobre a vaca en que a información lingüística e a etnográfica se combinen e que non estea orientada a eruditos, senón ós gandeiros galegos. A misión cumpríuse con largura, moito máis alá do que modestamente apuntaban Benavente e Ferro (p. 34), pois a obra constitúe un manancial inesgotable non só para diversos tipos de lingüistas (dialectólogos,

etimólogos, terminólogos,...) e profesionais ligados ó gando (proprietarios, veterinarios,...), senón tamén para científicos sociais (antropólogos, economistas ou historiadores) e, por que non, tamén para o público en xeral que queira ter unha visión de conxunto deste campo.

É importante resaltar o detalle e rigor das abondosas informacións técnicas e veterinarias que se van dando ó longo da obra, que permiten tirarlle todo o partido —e, en ocasións, facer matizacións— ó vocabulario recollido. De igual importancia para a comprensión da obra e dotados dunha extraordinaria amenidade, son os numerosos datos históricos e etnográficos que se nos presentan, especialmente do capítulo 10 en diante. Non poucas veces (por dar dous exemplos, no apartado 11.3. *Espectáculos ou ritos con bovinos no mundo antigo* ou na nota 475 da p. 1391, que narra as disputas entre os poetas Virxilio e Batilo pola autoría duns versos), parécenos estar a ler o gorentoso manual de latín para o bacharelato *Latín de onte a hoxe*, redactado polo propio Ferro Ruibal e outros membros do colectivo Trasancos, que ten parte de culpa en que algúns andemos labrando no eido da filoloxía. Non se trata, convén dicilo, de descrições asépticas e distanciadas ou de meras transposicións da cultura popular, senón que, cando cumpre, os autores saben analizar criticamente (vallen como mostra os abundantes comentarios sobre a medicina popular que poñen en valor a súa sabedoría pero non dubidan en refutar, con saber veterinario, os numerosos mitos e crenzas falsas) e tamén implicarse e tomar partido, do que dan boa mostra seccións como 11.11.3: *O boi: a corrida vista polo animal* ou 12.1.2 *Tamén hai crenzas e supersticións no mundo urbano actual*.

Sen querer desmerecer outros aspectos da monografía, centrareime a seguir no que pode ter máis interese para os lectores dunha revista de lingüística, o riquísimo vocabulario recollido e traballado por Benavente e Ferro a partir dunha enorme pluralidade de fontes de todo tipo (entre elas, numerosas enquisas dialectais promovidas por Constantino García e polo Instituto da Lingua Galega)

e tamén do seu propio traballo de campo. Fan ben os autores en expresar unha sabia reflexión que, coido eu, inda non se puxo suficientemente en práctica: “somos da idea de que chegou a hora de que o enorme esforzo de recolleita *in situ* se vexa acompañado por un semellante esforzo de síntese nesta e en moitas outras materias ben documentadas nos fondos inéditos pero aínda inexplorados polos investigadores” (p. 47). Esperemos —únome ós votos expresados polos autores— que se emprendan traballos semellantes a este en diferentes campos semánticos, porque ademais agora a tarefa é bastante máis fácil, xa que existen, e outros veñen en camiño, dicionarios de dicionarios e córpora, dos que Benavente e Ferro non dispuxeron ata moi avanzada a obra, que foi, por tanto, redactada “pola vella”, o que lle dá aínda un mérito adicional a este libro.

Como xa foi dito, o vocabulario, acompañado de definición, está agrupado en seccións temáticas, precedidas de numerosas indicacións de todo tipo —teñen especial importancia, claro está, as notas veterinarias— e acompañadas de textos literarios, cantigas ou refráns, etc. complementan. Como única chata, poderíase indicar que non acaban de convencer os criterios de ordenación dos materiais (primeiro substantivos, despois adxectivos, despois verbos, etc.; e dentro de cada categoría, cítanse primeiro as unidades simples e despois as compostas). Sen que sexan evidentes as vantaxes desta escolla, son varios, por contra, os inconvenientes, especialmente que se separan respostas case idénticas, só que de diferente categoría gramatical, que estarían correlativas ou máis próximas cunha ordenación alfabética tradicional, o que permitiría dar unha visión máis completa da familia, complementar as diferentes localizacións xeográficas e que as definicións e informacións se apoién entre si. Por exemplo, temos afastadas as formas 61 *despecha* e 86 *despechar*, 78 *zarrada* e 97 *zarrar*, 3608 *turrón* e 3707 *turrar*, 6470 *escoxada* e 6500 *escoxar*, 6983 *apoxa* e 7069 *apoxar*, etc. Porén, hai problemas que non se resolverían só coa orde alfabética, senón que

requirirían dunha estratexia específica, como a sección 7.2.1. *Estar ou saír en celo* (que podería fundirse sen maiores problemas con 7.2.3. *A vaca en celo*, pois a maioría de respostas da primeira son do tipo *andar + adx.* ou *estar + adx.*). Vexamos apenas dous exemplos de formas dunha mesma familia que fican separadas e sen remisións dunha para outra (a situación é aínda máis complexa por mor do seseo, ó que me referirei no seguinte parágrafo):

- 5994 *quencer*, 6024 *andar quente*, 6043 *estar quente*, 6057 *poñerse quente*.

- 6009 *andar de sazón*, 6034 *estar de sazón*, 6037/6040 *estar en/na sazón*, 6053 *facer sazón*, 6061 *ter sazón*, 6088 *sazonada* e 6101 *con sazón*.

Os autores elixiron dar entrada independente a diferentes variantes, como as formas con gheada e seseo. É verdade que, como ben se indica na introdución (pp. 53-56), non se trata de facer un traballo de lexicografía normativa e é indubidable que mantelas separadas evita algúns problemas de análise, pero tamén dispersa a información. O libro debiera contemplar remisións cruzadas para mitigar este problema, especialmente no caso de variantes fonéticas menos esperables. Isto é, actualmente a entrada 95 *serrar* remite para 81 *cerrar*, pero non á inversa, polo que ten que ser o lector o que prevexa a existencia de formas seseantes e vaia a elas para completar a información (esencialmente, saber en que máis localidades se coñece esa resposta, pois é verdade que o groso da información está na entrada á que se remitiu), pero iso non é fácil para un lector non especialista, sobre todo para casos distintos de gheada e seseo, pois o lector non sempre se vai lembrar, lendo 209 *xovenca*, de que existe unha variante despalatalizada 204 *sovenca*. Non acontece só coas variantes fonéticas, tamén coas unidades complexas: en 14427 *con máis calma que un boi de Laiño* remítese para 14320 *ser coma o boi de Laiño*, pero non á inversa... ; 14493 *¡tá boa a navalla, que non corta o queixo!* remite a 14467 *¡estache boa a*

navalla, que non corta nin o queixo!, pero non á inversa, o que dificulta que os lectores localicen todas as variantes.

O volume de informacións é impresionante, mais non se pense, porén, que o léxico da vaca está explorado totalmente, pois —non por demérito da exhaustiva recolla de Benavente e Ferro, senón pola extraordinaria riqueza do campo—, inda queda terra por labrar.

En canto ó dominio estudado, na p. 44 sinalase que non existen datos sobre o “galego de Cáceres”. Por se alguén estivese interesado, pódense dar algúns complementos. Mentres agardamos polo ALEPG, que ten un punto de enquisa alí (Sa Martín de Trevellu) e se remata a publicación do ALPI (2 puntos: Valverdi du Fresnu e As Ellas), recentemente emprendida polo CSIC, podemos consultar a meritoria tese de doutoramento de José Antonio González Salgado (2000, <http://www.geolectos.com>), estudo dialectal do territorio estremeño, cun punto de enquisa nas Ellas, e que comprende unha vintena de preguntas referentes á vaca, así como a ampla tese de licenciatura dedicada a esa área por Clarinda Maia.

A publicación do *Atlas Lingüístico Galego* ou a próxima presentación do *Tesouro do Léxico Patrimonial Galego e Portugués* non traerán grandes sorpresas nin novidades, pero si unha mancha de designacións inéditas nas fontes de Benavente e Ferro. Por dar un exemplo, neste libro non se recollen, salvo erro meu, diversos verbos para a acción de golpear o becerro no ubre que si aparecerán no *ALGa: broucar no ubre* (Guillade, Pontearreas), *buligar* (Bamiro, Vimianzo), *coteñar* (Carballedo, Cotobade; Lougares, Mondariz), *dar guillada* (Oimbra), *emburriar* (Boal) ou *turrar/turriar* (Negueira de Muñiz; Saiáns, Moraña; Tomiño). Noutros casos, o que teremos será un complemento; deste modo, ó *boi/touro do concello* da Gudiña que recolleron Benavente e Ferro pódéselle contrapor o *boi/touro de/do pueblo* que apareceu nas enquisas do *ALGa* na propia Gudiña e no veciño Baltar.

Hai tamén algún léxico adicional interesante en dicionarios e obras lexicográficas, aínda que, evidentemente, é necesario un estudo do material destas fontes, pois, como

sabemos, os nosos dicionarios son prolixos en pantasma lexicográficas. Algunhas formas, con notable presenza do galego de Asturias, recuperables na edición electrónica do *Diccionario de dicionarios* dirixido por Antón Santamarina (<http://sli.uvigo.es/DdD/index.html>), susceptibles de seren incluídas na monografía serían: *abarquilar, abelleira (=salta sebes), albiana, argollados, arrába, arrudar, asalmuadas, atrabada, bancáda, barbiar, barelo, betoca, boil, cadrouco, copios, coraxego, cunrada, escalamoucar, escaramuzar, estarabouzar, fontaego, herba d'o cègo, herba forte y herba herbedal, jurado, losco, meles, ollabeira, palótica, pendente, raposeiro, rebagón, remontear, repoutar, rescrito, rinchois, sededño, valdesano e zupar.*

Como complemento para a consulta do vocabulario temático, o libro está acompañado dun CD-ROM, que contén unha ferramenta informática que, por desgraza, é moi insuficiente e non está, para nada, á altura do meritório traballo de Benavente e Ferro. As carencias comezan xa co aspecto externo, pois a xanela non se pode redimensionar, unha limitación incómoda cando traballamos con lexías compostas (o campo para o lema só deixa visualizar 24 caracteres, máis alá diso hai que moverse cos cursores) ou tamén cando encontramos definicións extensas —o habitual—, que condenan a estar empregando sempre as barras de desprazamento. O tempo de espera para acceder ós resultados é demasiado elevado, incluso cun ordenador do trinque e con todas as actualizacións, e o deseño da aplicación non está optimizado para un uso frecuente (por exemplo, cada vez que queremos buscar unha palabra cómpre pechar a xanela de resultados e seleccionar de novo *Busca por lemas* no menú principal).

A realización de buscas e a organización dos resultados tamén é moi deficiente. Sería útil, especialmente vista a proliferación de variantes dunha mesma familia que existen no vocabulario, que o sistema suxerise opcións a medida que o usuario introduce caracteres no cadro de pescuda, así como que se permitise o uso de comodíns (é certo que a busca é por secuencia de letras, independentemente da posición que

ocupen na palabra, pero, visto o inmenso caudal de léxico, daba xeito restrinxir segundo as posicións). Resólvese só a medias o problema das abundantes remisións internas da obra; en lugar de que a aplicación informática permita, diante de definicións como “V. callaleite 1 /5758”, clicar sobre o texto e ver directamente esa entrada a que se remite, hai que pulsar fóra do cadro, sobre unha etiqueta que nin forma de botón ten e á que foi atribuído un nome tan opaco como “V{lema/índice}” que só descifra quen lese en detalle o manual de uso. O programa non permite ordenar os resultados por ningún criterio (aparentemente, o sistema ofréceos ordenados por epígrafe) e só se poden ver un a un, a única forma de velos en conxunto é pedindo a impresión en PDF, formato que non favorece un traballo posterior cos datos.

Unha carencia imperdoable nun programa que complementa unha obra tan monumental e exhaustiva é a inexistencia dun índice das epígrafes temáticas. Ou o usuario sabe de cor o índice ou ten que acudir constantemente ó libro impreso (e unha vantaxe do CD sería non ter que carrexar os 3'3 Kg da obra a todas partes...) para consultar o código correspondente, porque o programa non permite sequera a recuperación dos datos usando o título da epígrafe, isto é, non pode escribir *entallas*, senón que teño que pór 9.4.2.12. Tamén obriga a acudir sempre ó último nivel da clasificación semántica, isto é, non se pode consultar todo o léxico referido ó amarre das vacas ó xugo, senón que hai que examinar un a un as catro subseccións: 9.4.4.1. *poñe-las vacas ó xugo*. 9.4.4.2. *suxeita-lo xugo á cabezalla*, etc.

O volume de etnotextos é, como xa anticipamos, impresionante e todos eles constitúen unha lectura amena e proveitosa. Como acontece co vocabulario, son todos os que están, pero non están todos os que son; afortunadamente, pois iso indica que a nosa lingua é aínda máis rica, o libro de Benavente e Ferro é aínda susceptible de ampliacións. Por non estenderme, sinalarei apenas uns refráns, que completan os expostos nas pp. 1480 a 1482, que proveñen dos materiais galegos recompilados por Camilo José Cela para o seu *Diccio-*

nario *Geográfico Popular de España*, de próxima publicación. No libro recóllese *Vaca de Entrimo e muller de Gaiás, fuxe delas coma dos cas*, ó que poderemos xuntar dous paralelos: *Home de Melide, muller de Sobrado e vaca de Furelos, que os leven os demos* e mais *Vacas de Mandaio e nenas de Cesuras, aparta delas coma de Xudas*. Tamén nos “informan” Benavente e Ferro de que *Os de Correás venden os bois e aran cos cas*, algo non moi afastado de *Os de Escornabois xunguen as vacas e ordeñan os bois*. Podemos encontrar tamén informacións máis detalladas:

Les gusta que los carros canten, quiere decir, que suenen, cuando bam cargados. Este pueblo está en la falda de una montaña a dos kilómetros de Codosedo, tienen aquí fincas en Codosedo y claro está que cuando los carros ban cargados por la coma arriba tienen las bacas que llebar mucho trabajo - abia un señor que murió hace poco a los 98 años y decía así (*a quen mal lle queirás deseaye ser baca ou boi da Amedá*).

Hai, tamén, outro tipo de informacións etnográficas, como as numerosas fotografías e as referencias a diferentes materiais. A pesar da novidade do libro, algúns recursos web xa están desactualizados. Un triste exemplo é o vínculo á curtametraxe *O carro e o home*, guionizado e narrado por Xaquín Lorenzo. O enlace, citado na p. 904, xa non funciona, porque —nunha curiosa interpretación do consello bíblico de que cando se dá esmola a man esquerda non ten que saber o que fai a dereita— o esquizofrénico goberno galego que financiou a edición da obra de Benavente e Ferro tamén exterminou o repositorio *Flocos.tv*, que hospedaba ese e moitos outros documentais. Afortunadamente, sempre nos quedarán as multinacionais estadounidenses para salvar o patrimonio galego, e *O carro e o home* pode verse, por exemplo, en <http://www.youtube.com/watch?v=hXUjskVgB90>. Falando da presenza da vaca na Internet, coido que podía referirse a xa desaparecida (2002-2006) páxina web satírica *Via Anti-Colonial Activa* (VA-CA), que abundou en referencias e uso identitario do animal ([\[ticia.php?id=4267\]\(http://www.culturagalega.org/no-ticia.php?id=4267\), <http://seioque.com/index.php/backtothefuture/o-leite-mola-a-va-ca-imola-se>\).](http://www.culturagalega.org/no-</p>
</div>
<div data-bbox=)

Atendendo a aspectos máis formais, hai que indicar o coidada que está a presentación do texto e da súa ortografía. Por buscar unha chata, poderíase criticar —é cuestión de gustos, claro— que se optase por regularizar a ortografía de refráns, cantigas ou contos, pero non outras tipoloxías culturais, o que fai que textos como o de Farruco Lamas na p. 96 ou as numerosas citas incluídas no glosario contrasten con outras fontes. Tamén pode crear algunha molestia a exhaustividade con que se marcan en notas de rodapé as modificacións efectuadas sobre o texto orixinal, incluso alteracións menores como a supresión dunha coma ou a colocación dun acento, algo que obriga o lector a andar constantemente de arriba para abaixo, para ver se a nota engade algo de contido ou é simplemente un aviso de adaptación a estas convencións ortográficas.

É inevitable que unha obra destas dimensións presente grallas e erros ortográficos. Aínda que son poucos, hai algún que dá moito nas vistas, por estar en títulos de seccións, e que pode que se deba a algún traídor corrector ortográfico automático pensado para o español: *¿Por qué hai...?* (p. 41) ou *¿Qué significan...?* (p. 57); tamén os hai dentro do texto: *¿Qué imaxe da vaca?* (p. 1415). Posiblemente tamén se deba ó *software* a consideración do dígrafo *ch* como letra propia ós efectos de ordenación alfabética, como se constata, entre outros, coa posición dos rexistros 142 *choto* (colocado despois de *cuxo*), 1639 *chucha*, 1996 *chambrón*, 2994 *ancho*, 3871 *chambicar*, 7076 *choquiar*, 12020 *chavillón 2*, etc.

Para rematar, é obrigado dicir algo da bibliografía. Como se podía agardar nunha obra desta riqueza, o seu nivel de detalle é extraordinario, son case sesenta páxinas de referencias en letra miúda e dúas columnas que inclúen 2411 fontes de material primario e secundario.

As dúas grandes chatas que se poden pór ó aparato bibliográfico foron xa anticipadas po-

los propios autores —notas 1 e 3 da p. 1572— e obedecen ó demorado proceso de confección da obra, que obrigou a modificar decisións iniciais, obrigadas na altura (péñese só nas limitacións dos sistemas informáticos de hai 20 anos...), o que derivou en determinadas incoherencias e dificultades para o manexo da bibliografía. Porén, estes problemas son superados, en boa medida, pola bibliografía en soporte electrónico que se inclúe no CD-ROM.

A primeira dificultade é que as siglas que abrevian as obras creáronse a partir do nome e apelidos do autor, por esta orde, polo que non presentan a bibliografía alfabética habitual dos traballos científicos. Obviamente, iso non prexudica o lector que acode á bibliografía para saber cal é a obra citada no texto, pero si que desconcerta, e así mo referiron varias persoas como primeira observación sobre o libro, o usuario especialista que quere traballar directamente coa bibliografía, por exemplo para contrastala coa doutras obras ou para completar referencias bibliográficas das que só coñece o autor. Tampouco axuda, a ese respecto, a grande heteroxeneidade do sistema de siglación, pois o usuario descoñece se o autor que procura foi abreviado con dúas, tres ou catro letras (iniciais de nomes e apelidos), o mecanismo habitual, ou se mereceu un tratamento diferente, como as numerosas entradas que se abrevian coa inicial do nome e un determinado número de letras do primeiro apelido (*TCu*, *ACas*, *ATovar*,...) ou, incluso, outros modelos máis complexos e imprevisibles, como *AMoSa* (Amador Montenegro Saavedra, para distinguilo de *AMS*, Andrés Martínez Salazar) e *SOBREI* (para o padre Xoán Sobreira, que tería tanto *JS* coma *XS* ó seu dispor). Tampouco faltan incoherencias no manexo das siglas, pois para o citado Martínez Salazar temos *AMS*, *AMS1* e *AMS2*, pero Noriega Varela só ten abreviaturas con díxitos no final: *ANV1*, *ANV2*, *ANV3*, etc., mentres que Aníbal Otero combina as dúas posibilidades: *AO* e *AO2*, sen ningún *AO1*. Habería que corrixir algún erro, como a sigla *DMA*, que se atribúe a Delmira Maças, cando o apelido da profesora portalegrense é Maças, unha incorrección que se

repite en varios lugares da obra (por exemplo nas pp. 750, 1267 e 1277).

A segunda observación, tamén indicada expresamente polos autores, é que coexisten localidades que se designan con abreviaturas —moitas veces pouco transparentes, como *Arn.* (que é Arnúide) e *Ben.* (Benquerencia)— e outras que se citan co nome completo, como *Beluso* ou *Baio*, unha opción menos económica, pero máis agradable para o lector.

Como conclusión, reitero que estamos ante unha obra fundamental, para o día de hoxe e para todo o século que temos por diante. As poucas chatas que se lle poden opor, e que para nada minguan o inmenso mérito da obra, derivan, precisamente, da súa maior virtude, o demorado e atento traballo de recolla e análise dos datos. Hércules conseguiu limpar as cortes de Auxías nun día (falta, por certo, a mención a este traballo, menos glamouroso cós outros citados na p. 1400), pero Benavente e Ferro levan décadas recollendo e examinando material de todo tipo e é inevitable que existan incoherencias ou que decisións que na altura eran as mellores se revelasen pouco afortunadas dez anos máis tarde, así que os datos aumentaron e as ferramentas informáticas melloraron.

O seu rol de libro de referencia para os estudos bovinos ninguén llo discutirá, así que, para rematar, quixera recordar que este agasallo que nos presentan Benavente e Ferro vai moito máis alá. Constitúe un modelo de primeira orde —por suposto, non só para o territorio galego— que evidencia a necesidade de combinar datos lingüísticos, informacións etnográficas e notas máis técnicas sobre o obxecto de estudo e o seu impacto social, xogando con estes tres eixos, que se apoian mutuamente. Trátase, tamén, dunha obra que demostra o inmenso froito que se pode tirar de materiais lamentablemente inéditos, como as enquisas promovidas por Constantino García. Como dicía Bernardo de Chartres (máis tarde rouboulle Newton a fama da frase en que se asenta o progreso científico), os modernos conseguimos ver máis cousas e máis lonxe porque somos ananos que soben ós

ombreiros dos xigantes; de aí a importancia de demostrar o inmenso valor de traballos de análise crítica e síntese de materiais xa recollidos en atlas lingüísticos ou dicionarios. Por último, pero non por iso menos importante, o *Libro da vaca* constitúe un exemplo de que se pode escribir un texto tecnicamente rigoroso e facelo accesible a todos os públicos, cun estilo didáctico que é a “marca da casa” e que combina amenidade e erudición.

Retrucando o célebre texto de Castelao ó que xa nos referimos, o día que Galicia emita o seu papel-moeda coa imaxe dunha vaca, os billetes non levarán a sinatura do Gobernador ou do Caixeiro do Banco de Galicia, senón de Xesús Ferro Ruibal e Pedro Benavente Jareño.

¹ Pedro Benavente Jareño / Xesús Ferro Ruibal (1995): *Refraneiro galego da vaca*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, Centro de Investigacións Lingüísticas e Literarias Ramón Piñeiro.

Xosé Afonso Álvarez Pérez